

„Csak állna ott, hogy olvasni vágy”¹

Gondolatok Márkus Béla 80. születésnapján

Későn ismertem meg személyesen Márkus Bélát. Kritikáit, esszéit mindig örömmel olvastam, ha könyve jelent meg – későn kezdte kötetei publikálását, az első, a *Magányos portyázók* csak 1989-ben látott napvilágot, amely két évtized kritikai, tanulmányírói munkásságából merített, igaz ekkor kizárólag az erdélyi irodalomról szóló írásait adta közre –, különleges élményt nyújtott. S az *Alföld* folyóirat is kiemelkedő tájékoztató fórumként szolgált a hetvenes-nyolcvanas években, ahol szerkesztőként, főszerkesztő-helyettesként, főszerkesztőként szolgált. Késői kötetindulására nyilván ez a szerkesztői feladat szolgált magyarázatul, mások írásainak nyilvánosságra segítése háttérbe szorította a sajátjait, bár tanulmányai, kritikái folyamatosan születtek ekkor is. Azt is tudtam, amit Nagy Gábor írt egy születésnapjára szóló köszöntőben, hogy 1993-ban, Görömbei András hazatérésekor Finnországból összeállt a debreceni egyetem nagy triumvirátusa: Imre László, Görömbei, Márkus – a régi jó barátok, „a legendás három testőr”.² S a köszöntő címében ráakasztott jelző is ismerős volt már Görömbei András laudációjából, hiszen talán ő emelte ki elsőként, hogy Márkus Béla „a magyar irodalom rendíthetetlen odaadással dolgozó munkása”. Ahogy Görömbei köszöntötte az egyik első könyvét: „Régóta tudjuk néhányan, hogy Márkus Béla a legnagyobb olvasók egyike.”³ „Hiába szól már könyvtárnyi elmélkedés arról, hogy az irodalom szerepe és értéke megváltozott a mi időnkben, hiába értékeli le sokszor maguk az írók is az irodalom személyiség- és közösségformáló szerepébe vetett régi bizodalját, ő töretlen munkakedvvel és hittel olvassa, mérlegeli, értékeli, bírálja irodalmunk jelenségeit.”⁴ A szerkesztői szék – kényszerű –

PETRIK BÉLA (1965) jogász, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Borbándi Gyula – Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020); *Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése* (szerk., Nap Kiadó, 2024); „Szabadítót mondani”. *Esszék és tanulmányok* (Hitel Kiadó, 2024).

- 1 Márkus Béla: *Erőfeszítések, képtelen beszédre* = https://szepiroktarsasaga.hu/irodalomtortenet/M%C3%A1rkus_B%C3%A9la, letöltve: 2025. 10. 26.
- 2 Nagy Gábor: Az olvasó ember. Márkus Béla 70. születésnapjára. *Hitel*, 2015. december, 126.
- 3 Görömbei András: A nagy olvasó. *Tiszatáj*, 1997. szeptember, 91.
- 4 Görömbei András: Laudáció Márkus Béla Tamási Áron-díjához. *Hitel*, 2008. április, 90.

lecserélésével a magyar folyóirat-irodalom vesztett egy értékközpontú, kiegyensúlyozott lapot, az Alföld a kilencvenes évekre elesett, vagy ha így jobban tetszik, más irányba fordult, a debreceni egyetem pedig nyert egy olyan tanárt, aki „egyazon lelkesedéssel beszélt a '45 utáni magyar irodalom szemináriumán Mészöly Miklós *Az ablakmosó* és Székely János *Caligula helytartója* című drámájáról, Sánta Ferenc *Húsz óra* és Krasznahorkai László *Sátántangó* című regényéről.”⁵ Az idézet utolsó tagja mára új aktualitást is nyert!

1996-ban áttört a gát, ettől kezdve folyamatosan jelentek meg kötetei: abban az évben három is: *A betokosodott kudarc* a kisebbségi magyar irodalmakból, a *Démonokkal csatázva* a magyarországi szerzők műveiről szóló tanulmányaiból és kritikáiból válogatott. Az *Átdolgozások kora* pedig Sarkadi Imre pályakezdését mutatta be. (Tudom, Sarkadi ügyében nekem is van még egy házifeladatom, s nem végeztem még el.) 2000-ben publikálta *Nem dolgozunk feledni* című kritikagyűjteményét, 2002-ben pedig a Nap Kiadó Domokos Mátyás szerkesztette „Magyar esszék” sorozatában jelent meg *Külön sors – külön irodalom* című könyve, ezt pedig a 2005-ben a *Tények és képzetek* című tanulmány- és kritikagyűjteménye követte. Könyvek sorát szerkesztette: *Irodalom, politika, élet (1945–1979)* címmel 1997-ben kétkötetes szöveggyűjteményt adott ki, a Nap Kiadó sorozataiban ő állította össze a *Sarkadi Imre emlékezete (Pokolraszállás, 2001)*, az *In memoriam Tóth Árpád (Lélektől lélekig)* és az *In memoriam Móricz Zsigmond (Fáklya volt kezében, 2007)*, a Kossuth Egyetemi Kiadó sorozatában a *Tanulmányok Szilágyi Istvánról* (2003) és a *Tanulmányok Kányádi Sándorról* (2004) című köteteket. Ezt egy sor íróportré, kismonográfia követte, elsősorban számára kedves határon túli szerzőiről *Dobos László élete és műve (Madách–Posonium, Pozsony, 2010)*, *Gál Sándor (MMA, Bp., 2017)*, *Szilágyi István (MMA, Bp., 2018)*, *Ágh István (MMA, Bp., 2015)*, és *Cseres Tibor (MMA, Bp., 2022)*.

Írásaiban, köteteiben hiánytalanul felsorakoznak irodalomtörténeti és irodalomkritikai jellegadó értekei: tág érdeklődési kör, a legapróbb részletekig hatoló filológiai alaposág, tények sokaságát mozgósító érvelés, a rendkívüli tájékozottság, gazdag kitekintésű viszonyítások, párhuzamok, összevetések, az erkölcsöt és esztétikumot együtt szemlélő kiforrott irodalomszemlélet, értékmínősítéseinek hiánytalan vállalása, a tényeket és képzeteket szétválasztó határozott értékítéleté, berögzült sémákat összerúgó bátorsága, a modern irodalomelméleti ismeretek finom hasznosítása, az írások érzékeny ráhangolódástól az ironikus, sőt szarkasztikus hangnemig váltakozó színessége. A legfelkészültebb, legalaposabb és legszigorúbb kritikusok egyike ő⁶ – ahogy Görömbei jellemezte. Nála a legbanálisabb „Hogy vagy?” kérdésre történő válasznál ma is azt érzem, hogy a záróvizsgámon kell helyt állnom, hiszen minden kérdése mögött ott áll az a páratlan olvasottság és tájékozottság, amely gondolkodásának természetes sajátja. Tudhatod, hogy minden sorodat olvasta, s ha a helyzet

5 Nagy Gábor: i. m. 127.

6 Görömbei: i. m. 90.

úgy hozza, szó szerint idéz belőle, egyetértőleg vagy szemrehányásként, hiába igyekszel, öt lépéssel van előtted a beszélgetésben, s a humor miatt csak a sarkon túl veszed észre, hogy teljesen helyénvalóan – kíméletesen, de nem kivételezve – tapintott rá hiányosságaidra, vagy mutatott rá tévedésedre. Esszéit, tanulmányait olvasva széles sodrású folyóban érzi magát az olvasó, amely uralja az egész környezetet, befogad és befoglal mindent, az írásokban válogatás nélkül kerül felszínre minden releváns körülmény, pontosan illesztve helyükre az egyes elemeket. Mégsem érzi úgy magát egy pillanatra sem, hogy a folyó elnyelné, fuldokolna, inkább úgy, a folyó biztosan visz célja felé, s a felszínről magabiztosan látod mindkét partot és a teljes tájat. Egész egyszerűen, bár tartanod kell magad mindvégig, élvezed az utazást! (Tudom! „Képrészegség”! De miért is lenne ez baj?)

Azzal, hogy Márkus Béla a korábban említett szerzők életművét elemzi – még folytathatjuk a felsorolást Székely Dezsővel, Ágh Istvánnal, Csoóri Sándorral vagy Nagy Gáspárral –, egyértelműen meghatározza kötődését a konzervatív szemléletű, nemzeti gondolkodású irodalomhoz, ahogy Gróh Gáspár fogalmazott, „származása, első élményei, korai értékválasztásai nyomán egy sematikus irodalomszociológiai képletben a magyar irodalmi hagyomány népi, nemzeti áramához lehet Márkus Béla irodalomfelfogását kapcsolni”.⁷ Márkus Béla azonban – Farkas Gábor emelte ki – nyitott perspektívában gondolkodik, és támadás, vagdalkozás helyett szívesen és hozzáértéssel elemzi Esterházy Péter, Kukorelly Endre vagy Nádas Péter műveit is.⁸ Szinte valamennyi korábbi méltatója fontosnak ítélte hangsúlyozni: „Értékekre nyitott szemlélete nem szűkül a magyar irodalmi örökség egyetlen vonulatára. Kevesen írtak pl. Ottlik *Budájáról* az övéhez hasonló átfogó elemzést.” – írta Gróh Gáspár;⁹ vagy hogy Babus Antalt idézzem: „Egyformán otthonosan mozog határon túli irodalmunkban, a kortárs magyar irodalom népi konzervatív talaján és urbánus-liberális aszfaltján, naprakészen ismeri a hagyományos, oknyomozó irodalomtörténeti munkákat és a posztmodern teoretikusokat is.”¹⁰ Az irodalomtörténeti-kritikai tömeg önmagában is meghatározza írásai minőségét, de mégis tanulmányai, esszéi igazi jelentőségét és súlyát az adja, hogy a magyar irodalom népi-urbánus megosztottsága fölött megpróbál hidat építeni az értékkövekből, a minőség alapján emel be szerzőket és műveket a maga magyar irodalmába. S bár látszólag tisztázó igényű vitairataival és kritikáival a megosztottság elszánt harcosa, „kardcsörtetésével” – akár védelmez az igazságtalan és méltatlan megállapításoktól, akár rámutat gyengeségekre és hiátusokra – alig tesznek többen az értékalapú

7 Gróh Gáspár: Szellemi jogvédelem. Márkus Béla könyvéről. *Magyar Szemle*, 2011. 3–4. szám, 132.

8 Farkas Gábor: „Értékszembesítés – Márkus Béla: Mennyei elismervény”. *Magyar Napló*, 2012. március, 66.

9 Gróh Gáspár: i. m.

10 Babus Antal: Elismervény: így lehet, így kell! *Kortárs*, 2012. 5. szám, 93.

minőségi magyar irodalom egységéért. Bevett módszere szerint a vita hevében is objektív mércét keres, de ezt nem doktriner módon, hanem a görcső alá vett mű vagy szerző anyagából, „esetről esetre” bontja ki. Idézzük őt magát az ároktemetés ügyében: „...talán aminek köszönhetően Alexa és Elek urakkal együtt itt lehetünk, nevezetesen, hogy az ún. népi irodalom vagy a nemzeti paradigma kritikusai gyakran írnak az ún. »másik rendszer« (minek nevezzelek?) keretei közt mozgó írókról, méghozzá inkább elismerően. Szemben a másik kánon irodalomtörténészeivel, akik viszont alig-alig, sem elismerően, sem sehogy. Talán itt lelhetni annak a magyarázatát, hogy a lírai beszéd korszakváltói között föl sem merült Páskándi Géza neve, pedig Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár mellett meghatározó szerepe volt az erdélyi líra megújításában. Miként Cselényi Lászlóra, Tózsér Árpádra is másként tekinthetne egy elfogulatlan(abb) szem, s az utánuk következőkre, Tóth Lászlóra, Varga Imrére. Hogy a *Puszták népe* mellé állítható könyv, a korszakos jelentőségű *Anyám könnyű álmot ígér* miért maradt említetlenül, a szerző klasszikus drámáival együtt, arra tán egy magyarázat adható: az újabb idők Erdélyében a hivatásos ítések Sütő Andrásnak inkább az egykor volt párttagkönyvére kíváncsiak, s nem az esszéire, drámáira.”¹¹

„Értékügyben Márkus határozottan elfogult. Úgy gondolja, hogy ízlésirányoktól, napi esztétikai konjunktúrától függetlenül nemcsak kell lennie, hanem van is valamiféle általános irodalmi érték, vannak viszonyítási pontok.”¹² Márkus Béla – Farkas Gábor írta – ugyanis mindig értékeket szembesít: „ami időtálló, kiválasztattatik (azaz kánonba kerül), ami nem, feledésbe merül. Esszéit olvasva két vélemény összegződhet. Az egyik, hogy a szövegben megidézett tájak, alkotók, események, mint a nemzeti és vallási identitás metaforái alkotnak esztétikai egységet bizonyítva, hogy a manapság divatos írói csoportokon és attitűdön kívül lehet másképp, esetenként értékállóbb nézeteket vallva alkotni, hasznára lenni a nemzetnek. A másik, hogy napjainkban is olyan viharok dúlnak a magyar irodalmi közéletben, melyek kiindulópontjai a huszadik századi fasiszta és kommunista diktatúrák hajdani művészet-politikai céljainak negatív, személyiség-sorvasztó következményeiben keresendők. Az írásokból kitűnik, hogy amíg ebből a »betegségéből« ki nem gyógyul a magyar irodalom, nem valósulhat meg az a közös társadalmi szerepvállalás, amely az írott műalkotások anyanyelv-megőrző szerepére, és a magyarság nemzeti identitásának erősítésére épül.”¹³

Ahogy arra az előbb utaltunk sokan tartják őt irodalomtörténetírásunk következetes harcosának, hiszen szinte szisztematikus módon védelmezi a magyar és a kisebbségi irodalom értékeit, kel a támadott szerző és mű védelmére. Szinte valamennyi kötetében megtalálhatjuk e védőbeszédei jelentős darabjait, amelyekben méltatlanul megtámadott életműveket, alkotásokat és személyeket

11 Márkus Béla: i. m.

12 Gróh Gáspár: i. m. 130.

13 Farkas Gábor: i. m. 66.

védelmes. Ezen védőiratok bár érezhető indulattal, de sohasem vagdalkozva válaszolnak a támadásokra, hiszen tudja, hogy ezzel nemcsak önmagát szolgáltató ki, de a védendőnek is ártana. Jánosi Zoltán hasonlatát idézve, talán ő az irodalom Porfirij Petrovics vizsgálóbírója. Védőbeszédeit rendkívüli tényanyagra alapozza, hihetetlen részletességgel és aprólékosággal veszi számba a legcsekélyebb, de odaillő részletet és fest fel egy tisztán értékalapú képet. A mai irodalomtörténetírásban szinte egyedülállók ezek a vitairat-tanulmányai, esszéi, tisztázó igényükkel megkerülhetetlen szereplői az irodalmi ténytisztázásnak. Ha hasonlítani akarnánk írásait, talán Bibó István történelemtisztázó vagy Szabó Zoltánnak a szabad vélemény-nyilvánítás és tényfeltárást gazdagító esszéi jutnának eszünkbe elődei sorából, vagy a fiatalabbak közül Bertha Zoltáné, Pécsi Györgyié, Babus Antalé és Ekler Andreáé. Csak a legjelentősebb védőbeszédre utaljunk itt: A „*Különös kiegyezés*” Illyés és Tamási Áron kommunista hatalommal történő összeboronálása, a „*Szembeállítások és szembesítések*” a *Válasz* és körének egyoldalú és hamis feldolgozása ellen szólalt fel, vagy utalhatunk – ahogy Gróh Gáspár is fogalmazott – az elmúlt évtizedek legtöbbet romboló, az inkvizíciót vagy éppen a bolsevizmus fénykorát idéző hajsza történetét feldolgozó, Csoóri Sándornak a *Nappali hold* című írását, pontosabban annak egy inkriminált megállapítását célba vevő felzúdulás és annak visszhangját elemző írására. „E hadjáratban üldözői nemcsak a feddhetetlenül demokrata Csoórit (és híveit) akarták kitiltani a magyar irodalomból és közéletből. A hecckampány célja az addig sokfélesége dacára is nagyjából szolidáris, a demokrácia ügyében egységes szellemi-irodalmi élet kettészakítása volt. Az atavisztikus félelmek és gyűlölségek fölébresztése a hagyományos szellemi törésvonalakat szakadékká mélyítette. Ez a megosztottság a szellemi élet egészét egyfelől kiszolgáltatottá tette, másfelől (mert képviselői ennek nyomán a politikai erők védelmébe húzódtak) megfosztotta attól az autoritásától, amely esélyt adott volna neki arra, hogy a rendszerváltoztatás aktív alakítója legyen.”¹⁴

Kötetei, az elsőtől kezdve, nem kronologikus rendben haladnak, a válogatás alapelve a tematikus csoportosítás. Sokszor merül fel kérdésként, hogy az ilyen gyűjteményes, korábban megjelent írásokat egybefogó köteteknek van-e létjogosultságuk, de Márkus Béla gyűjteményei olyan „csokrot” kínálnak az elmúlt évek tanulmányaiból és recenzióiból, amelyben az egymást erősítő szövegek párbeszédbe kezdenek – vitatkoznak, érvelnek, azaz egymás mellé illesztésük általában egy új minőséget is adnak az írásoknak. Ez az írói szerkesztésmód nem csupán praktikum, de olyan eszköz, amely az olvasó számára is új perspektívát nyit a kánonviták, az irodalomtörténet eseményeinek megértéséhez. A „könnyed, mesélő stílus” pedig lehetővé teszi, hogy az olvasótábor ne szűküljön a szakmai közönségre. Ahogy Babus Antal fogalmazott, „Márkus Béla félelmetes bajvívó, s »bajvívó cikkei« elegáns, élvezetes mesterművek. Nem dörgelemes, haragos prófétaként szidja, kaszabolja ellenfeleit, hanem saját

14 Gróh Gáspár: i. m. 131.

fegyverüket fordítja ellenük, így téve őket nevetségessé. Márpedig azt már az ókori görög szónokok is tudták, hogy az nyer, aki megnevetteti a hallgatóságot. Ezekben a cikkekben bontakozik ki leginkább Márkus egyénisége, árad szét fanyar, olykor gyilkos iróniája, s ami mindennél fontosabb – irigylésre méltó tájékozottsága.”¹⁵ A könnyedség azonban ne tévesszen meg senkit, mert bár az írásai „jól olvashatóak”, de nyoma sincs bennük semmiféle lazaságnak. Ahogy Gróh summáz: „nem hajlandó a gyors és könnyű olvashatóság érdekében szakmai engedményekre”.¹⁶ Ha elindulunk vele az úton, végigvezet a csapáson, semmiféle szakmai engedményre, könnyítésre nem számíthatunk, bejárjuk az utolsó zugot is, amely a teljes kép megismeréséhez és megértéséhez szükséges, akkor is, ha csúsznunk-másznunk kell, s akkor is, ha emelkedőn kell, kaptassunk. Egyetlen célja van, a megértésé, a tisztázásé, ha jó a végeredmény, ha nem. Szövegeinek legnagyobb erénye, hogy a tudományos jegyzetapparátus nem nyomja agyon a szöveget: hangja becsalogatja az olvasót, miközben az érvelés mögött mindvégig érezhető, hogy filológiai és irodalomtörténeti szempontból tökéletes kontroll alatt tartja a szöveget. Irodalomtörténeti koncepciója világos: tanári pályája mögé felépített szakmai fegyelem érvényesítése, úgy, hogy ne essék a „laboratóriumi” esztétika hibájába: a szövegközeli leírás mellé mindig társul a szélesebb kulturális és politikai kontextus – ahogy Gróh fogalmaz –, a közírás gesztusával. Ez a kettős kötődés – a tudósi véna és a közbeszéd iránti felelősség – írásai, könyvei egyik sajátos karaktere. Emeljünk ide szemléltetés-ként Kukorelly Endrével vitázó írásából egy bekezdést: „...az ún. harmadik posztmodernről értekező Németh Zoltán is, hiszen inkább közelebb, semmint távolabb áll az igazságtól, hogy Nagy László – továbbá az ugyancsak ebből a szempontból értelmezett Hetek, illetve Kilencek – költészete nagyon is részt vett (és részt vesz) a társadalom diszkurzusaiban, »a marginális, elnyomott, háttérbe szorított nézőpontoknak és igazságoknak 'ad' nyelvet«. Akárcsak azok a kisebbségi-nemzetiségi alkotók, akik szóra sem érdemesítettek bár, mégis részesei lehetnek napjaink ún. neoposztkoloniális kérdéseinek és párbeszédeinek. Hogy a folklór és archaikus elemek felhasználása, egy-egy életműbe történő szerves beépülése milyen eredményekhez vezethet, erre is – nyilván hiábavalóan – fölhívja a szerző a figyelmet. Olyan (ha nem is Isten-, de kritikuskísértő) feladatra vállalkozva, mint Németh László és Marquez regényeinek, az *Égető Eszter*nek és a *Száz év magány*nak az összevetése, a mitológiai képek metaforája révén, vagy Tornai József lírájának az »új egyetemesség« szemléleti-poétikai rendszerébe való beillesztése.”¹⁷

Írásaiban, ahogy Jánosi Zoltán találóan jellemzi, „virtuális sakkjátszmáiban” új és új fordulatokkal szórakoztatja olvasóját, ahogy klasszis futballistáktól látjuk, jobbra néz és balra passzol pontosan, úgy tesz, mintha ott sem lenne, mintha

15 Babus Antal: i. m.

16 Gróh: i. m. 137.

17 Márkus Béla: i. m.

esetlenül téblábolna, már-már sajnálnánk érte, s akkor hirtelen egy lépést hátrál és előttünk is láthatóvá válik az az új tér, amelyhez a kezdetektől el akart minket vezetni. Jánosi Zoltán szenzációsan írja le ezt a módszerét Nagy Gáspárt védő írásának összefoglalásában, amely mintha viccet csinálna a vitairatból, s közben a legfontosabb kérdésekben foglal állást és igazít el. Márkus Béla ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy „Nagy Gáspár posztmodern költő. Sőt! Már-már azt is elhiteheti a gyanútlan olvasóval, hogy Nagy Gáspár talán a legnagyobb posztmodern szövegvilágú költő Magyarországon, de ekkor hirtelen csavar egyet a szemléleti képen, és azt állítja, hogy mindez csak álca, mert Nagy Gáspár valójában egy ódivatú, minden ízében konzervatív költő. Mert hiába nála a sok »posztmodern« nyelvi-poétikai tünet: Nagy Gáspár verseinek van társadalmi mondanivalója. (Poszt)modern tehát nem lehet. Hogy azután kritikai tanórája vége fele megint felvesse az elemző, hogy ettől függetlenül Nagy Gáspár talán mégis posztmodern költő – is. Csak hát: a történetiség, a történetiség. A társadalmiság, a társadalmiság. Ezzel a cselezéssel, a hajmeresztő kanyarok mögött – miközben új, bátor asszociációval hirtelen (Radnóti Sándorral alátámasztva) egyazon szemléletet sugárzó mezőbe vonja Petri György és Nagy Gáspár írásait...”¹⁸

Egyedülálló, de magányos küzdelem Márkus Béláé, mert mindvégig ragaszkodik az egyén, a szellem autonómiájához. Rendkívüli élményt és kihívást jelentenek írásai, a gondolkodtató professzionális irodalomtörténészé, kritikusé, aki nemcsak ízlésnyilatkozatokat tesz, de sorban utasítja rendre alapos bizonyítási eljárásban azokat, akik – sokszor megalapozatlan – szubjektív véleményüket kívánják objektív igazsággá maszkírozni. Közelről ismeri az irodalmi és közéleti vitákat, talán alakítója és egyben áldozata is volt, de minduntalan szeretné olvasóit magukhoz a művekhez, az alkotókhoz, a tényekhez visszavezetni. Erénye a felkészültség és a józan, szenvedélyt kontrolláló érvelés, akárha Bibó történeti-közpolitikai esszéit olvasnánk; szellemes, olykor fanyar humorú, de mindenképpen élvezetes írásaiból Szabó Zoltán és Cs. Szabó László hangja sejlik fel. Egy velük abban, hogyan lehet a vitát, a párbeszédet az értelmezés és a „szellemi honvédelem” szolgálatába állítani, abban, hogy a tényfeltárás és a kritika hogyan adhatja vissza az irodalom súlyát és felelősségét, az olvasó, végső soron a mi magunk szuverenitását.

18 Jánosi Zoltán: Egy kritikus arcképe. *Hitel*, 1997. július, 102.